

توحید نظری

در کلام و فلسفه اسلامی

محمد مرادی افوسی

www.ketab.ir

سرشناسه	:	مرادی افوسی، محمد، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور	:	توحید نظری در کلام و فلسفه اسلامی / محمد مرادی افوسی.
مشخصات نشر	:	اصفهان: اقیانوس معرفت، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	:	۳۲۸ ص.
شابک	:	۳ - ۴۰ - ۵۳۰۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی:	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۳۲۰] - ۳۲۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	:	توحید
موضوع	:	Tawhid (Unity of God) *
موضوع	:	خدا -- اثبات هستی شناختی
موضوع	:	God -- Proof, Ontological
رده بندی	:	۱۳۹۵ ت ۹ ۴۲۲ م / ۴ / BP ۲۱۷
رده بندی دیوان	:	۲۹۷/۴۲
شماره کتابخانه ملی	:	۴۲۵۵۸۵۰

توحید نظری
در کلام و فلسفه اسلامی
تألیف: محمد مرادی افوسی
ناشر: اقیانوس معرفت
لیتوگرافی: هنر اسکندر * چاپ: نقشیه
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵ * شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
مدیر تولید: فخر السادات علوی
شابک: ۳ - ۴۰ - ۵۳۰۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸
کلیه حقوق برای مؤلف محفوظ است.
قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان
تلفن مؤلف: ۰۹۱۳۲۳۰۸۷۹۷

فهرست مطالب

پیش‌گفتار	۲۵
-----------------	----

بخش اول: مبانی توحید نظری

فصل اول: طرح کلی فخر و مررد بحث	۳۱
فصل دوم: احکام و خواص واجب الوجود بالذات	۳۳
۱- اثبوت واجب الوجود بالذات ماهیت اوست	۳۳
۱- ۱. برهان ابن سینا	۳۳
تقریر خواجه از برهان ابن سینا	۳۴
اشکالات فخر رازی بر برهان عینیت و نبود واجب ذاتش	۳۴
اشکال اول فخر رازی	۳۵
پاسخ خواجه به اشکال اول فخر رازی	۳۵
اشکال دوم فخر رازی	۳۵
پاسخ خواجه به اشکال دوم فخر رازی	۳۶
اشکال سوم فخر رازی	۳۶
پاسخ خواجه به اشکال سوم فخر	۳۷
۲- ۱. برهان خواجه بر عینیت وجود با ذات واجب بالذات	۳۸
برهان مشهور بر عینیت وجود واجب با ذاتش در بیان حاجی سبزواری	۳۹

۳۹. نقد استاد مطهری از برهان مشهور.....
۴۰. ۳- ۱. بیان ملاصدرا در عینیت وجود واجب با ذاتش.....
۴۰. اشکالات ملاصدرا بر برهان مشهور.....
۴۱. تقریر ملاصدرا از برهان مشهور.....
۴۳. برهان ملاصدرا بر عینیت وجود واجب با ذاتش.....
۴۴. ۴- ۱. برهان شیخ اشراق بر نفی ماهیت از واجب الوجود بالذات.....
۴۵. ۵- ۱. برهان علامه طباطبائی بر نفی ماهیت از واجب الوجود بالذات.....
۴۶. ۶. مراد از عینیت وجود واجب با ماهیتش.....
۴۸. ۲- وجوب درجه عین حقیقت واجب الوجود بالذات است.....
۴۸. ۱- ۲. بیان سیدنا در عینیت وجوب وجود با حقیقت واجب الوجود بالذات.....
۴۸. ۲- ۲. بیان ملاصدرا.....
۴۹. ۳- ۲. بررسی برهان ملاصدرا.....
۵۰. ۳- واجب لذاته، واجب من جمیع جزئیات.....
۵۰. ۱- ۳. مراد از این اصل.....
۵۰. ۲- ۳. برهان ابن سینا.....
۵۱. ۳- ۳. برهان ملاصدرا.....
۵۱. ۴- ۳. برهان علامه طباطبائی.....
۵۱. ۵- ۳. برهانی دیگر.....
۵۲. ۶- ۳. برهان کلی.....
۵۲. ۴- بسیط الحقیقه کل الاشیاء و لیس بشیء منها.....
۵۲. ۱- ۴. مراد از این اصل.....

۵۳	۲- ۴. نوع حمل در این اصل
۵۳	۳- ۴. برهان ملاصدرا در اثبات این اصل
۵۴	۴- ۴. برهان علامه طباطبائی
۵۵	۵- واجب الوجود بالذات صرف وجود است
۵۵	۱- ۶. اعتبارات مختلف صرف حقیقت
۵۵	۲- ۵. مراد از صرف حقیقت در مورد واجب الوجود بالذات
۵۷	۳- ۳. تعریف ملاک واجب الوجود بالذات
۵۹	فصل سوم: وحدت واجب الوجود بالذات چه نوع وحدتی است؟
۵۹	۱- تعریف وحدت
۶۰	۲- اقسام وحدت
۶۰	۱- ۲. وحدت بر دو قسم است:
۶۱	۲- ۲. بیان ملاصدرا در مورد وحدت حقه
۶۲	۳- ۲. بیان علامه طباطبائی در مورد وحدت حقه
۶۲	۳- وحدت واجب لذاته، وحدت عددی نیست
۶۲	۱- ۳. بیان استاد مطهری در مورد تاریخچه بحث
۶۳	۲- ۳. مراد از وحدت عددی
۶۳	۳- ۳. سخنی از نهج البلاغه در نفی وحدت عددی
۶۵	فصل چهارم: تعاریف توحید و مراتب آن
۶۵	۱- معنای لغوی توحید
۶۵	۲- معنای توحید در اصطلاح عام
۶۶	۳- تعاریف هریک از مراتب توحید نظری

بخش دوم: احدیت ذات واجب تعالی

- فصل اول: مراد از احدیت ذات واجب ۷۱
- ۱- اجزاء واجب چهارگونه قابل تصور است ۷۲
- ۲- بیان حاجی در نفی ترکیب ذات واجب لذاته ۷۲
- فصل دوم: براهین متکلمین در نفی ترکیب ۷۴
- برهان صاحب مواقف (برهان مشهور متکلمین) ۷۴
- اشکالات وارد بر برهان ۷۵
- بررسی ۷۷
- فصل سوم: براهین ملاصدرا در نفی ترکیب ۷۹
- ۱- برهان فارابی ۷۹
- ۱- ۱. تقریر ابن سینا از این برهان ۸۰
- ۱- ۲. تقریر خواجه طوسی ۸۱
- ۱- ۳. اشکال فخر رازی بر این برهان ۸۲
- ۱- ۴. پاسخ خواجه ۸۲
- ۱- ۵. بررسی پاسخ خواجه ۸۳
- ۱- ۶. پاسخ نهانی ۸۳
- ۲- برهان ملاصدرا ۸۳
- ۲- ۱. طریقی دیگر از ملاصدرا در نفی ترکیب ۸۴
- ۲- ۲. محذورات فرض اجزاء ممکن برای واجب الوجود بالذات ۸۵
- ۳- برهان ملاصدرا در نفی اجزاء عقلی ۸۶

- ۴ - برهان فارابی در نفی اجزاء عقلی واجب لذاته ۸۷
- ۵ - برهان ابن سینا در نفی اجزاء عقلی واجب لذاته ۸۸
- ۶ - نتیجه: واجب الوجود بالذات، بسیط الحقیقه است ۸۹

بخش سوم: توحید ذاتی

- فصل ۱: مراد از توحید ذات واجب تعالی ۹۳
- فصل دوم: برهان تعیین ۹۴
- ۱ - تقریر متهمین از برهان تعیین ۹۴
- ۱ - ۱. تقریر واجب مقام از برهان تعیین ۹۴
- ۲ - ۱. نقد و بررسی تقریر صاحب مقاصد ۹۵
- ۳ - ۱. تقریر صاحب مواقف از برهان تعیین ۹۶
- ۴ - ۱. نقد و بررسی تقریر صاحب رافف ۹۸
- ۲ - تقریر فلاسفه از برهان تعیین ۹۸
- ۱ - ۲. تقریر ابن سینا از برهان تعیین ۹۸
- مقدمه اول ۹۸
- فروض مختلف نسبت بین مابه الاشتراک و مابه الاختلاف ۹۹
- مقدمه دوم ۹۹
- ۲ - ۲. تقریر برهان تعیین ۱۰۰
- دو قسم نسبت تعیین با واجب الوجود بالذات ۱۰۱
- سخن خواجه در توضیح سخن ابن سینا در مورد قسم دوم ۱۰۲
- اشکال محاکم بر خواجه ۱۰۲

- ۱۰۳ بررسی
- ۱۰۴ فروض مختلف نسبت بین ذات واجب و تعین
- ۱۰۷ ۲-۳. تقریر فخر رازی از برهان تعین
- ۱۰۸ ۲-۴. تقریر خواجه از برهان تعین و بررسی آن
- ۱۰۸ تقریر فخر با بیان ابن سینا تطبیق ندارد
- ۱۰۹ ۲-۵. اشکالات فخر رازی بر برهان تعین
- ۱۱۲ ۲-۶. تقریرات دیگر ابن سینا از برهان تعین
- ۱۱۳ اشک ملاحظه بر تقریر ابن سینا
- ۱۱۴ بررسی اشک ملاحظه بر تقریر ابن سینا
- ۱۱۵ اشکالات استاد مطهری بر برهان تعین
- ۱۱۵ ۲-۷. تقریر دیگران از برهان تعین
- ۱۱۶ تقریر میرداماد
- ۱۱۶ تقریر ملاحظه بر تقریر ابن سینا
- ۱۱۷ اشکالات استاد مطهری بر تقریرات ابن سینا و ملاحظه
- ۱۱۷ ۲-۸. تقریر ملاحظه با توجه به واجب بحث بر نفی تعدد واجب
- ۱۱۸ ۲-۹. بررسی کلی برهان تعین
- ۱۲۰ فصل سوم: برهانی در نفی کثرت عددی واجب الوجود بالذات
- ۱۲۰ ۱- تقریر برهان
- ۱۲۱ اختلاف فخر و خواجه
- ۱۲۱ داوری استاد مطهری بین فخر و خواجه
- ۱۲۲ ۲- تقریر ابن سینا

۳- تقریر غزالی	۱۲۲
۴- تقریر حاجی	۱۲۳
مقایسه استاد مطهری بین تقریر حاجی و ابن سینا	۱۲۳
۵- تقریر ملاصدرا از برهان	۱۲۴
۶- بررسی کلی این برهان	۱۲۴
فصل چهارم: برهان تکثر	۱۲۶
۱- تقریر فایزیه از تکثر	۱۲۶
بررسی تفصیلی برهان	۱۲۷
۲- تقریر ابن سینا از این برهان	۱۲۷
۳- تقریر شیخ اشراق از این برهان	۱۲۸
۴- تقریر ملاصدرا	۱۲۸
۵- تقریر حاجی از این برهان	۱۲۹
وجوه مختلف برهان تکثر در بیان حاجی	۱۲۹
بررسی استاد مطهری از این برهان	۱۳۰
۶- بررسی کلی برهان تکثر	۱۳۲
فصل پنجم: برهان ترکیب	۱۳۴
۱- تقریر متکلمین از برهان ترکیب	۱۳۴
۱- ۱. تقریر شارح مواقف	۱۳۴
۲- ۱. تقریر صاحب مواقف	۱۳۵
مقدمات برهان	۱۳۵
اشکالات وارد بر این مقدمه	۱۳۶

- مقدمه دوم و اشکالات وارد بر آن ۱۳۷
- مقدمه سوم ۱۳۸
- ۳- ۱. تقریر صاحب مقاصد از برهان ترکیب ۱۳۸
- تقریر تفتازانی ۱۳۸
- مقدمات برهان ۱۳۹
- بررسی کلی برهان ۱۳۹
- ۴- ۱. برهان دیگری بر نفی تعدد واجب الوجود بالذات ۱۴۰
- ۱- ۱. تقریر کلی از برهان ترکیب ۱۴۰
- مروری بر وجه طلوسی و شرح علامه حلی بر آن ۱۴۰
- اشکالات داخل سداد بر تقریر کلی برهان ترکیب ۱۴۱
- ۶- ۱. تقریر کلی حاجی سبزواری از برهان ترکیب ۱۴۲
- بررسی تقریر کلی برهان ترکیب ۱۴۲
- ۷- ۱. تقریر تفصیلی از برهان ترکیب ۱۴۳
- بررسی تقریر تفصیلی برهان ترکیب ۱۴۳
- ۲- تقریر فلاسفه از برهان ترکیب ۱۴۴
- ۱- ۲. تقریر شیخ اشراق از برهانی بر اساس مسلک متأخرین ۱۴۴
- اشکالات شیخ اشراق بر این برهان ۱۴۵
- بیان ملاصدرا در رفع اشکالات شیخ اشراق ۱۴۶
- تقریر شیخ اشراق از برهان به گونه‌ای که اشکالات آن دفع شود ۱۴۷
- ۲- ۲. تقریر ملاصدرا از این برهان ۱۴۸
- ۳- ۲. تقریر شیخ اشراق از برهان ترکیب ۱۴۹

- اشکالات شیخ اشراق بر برهان ترکیب ۱۴۹
- پاسخ اشکال شیخ اشراق ۱۵۰
- تأویل شیخ اشراق از سخن متأخران ۱۵۰
- اشکال دیگر شیخ بر برهان ترکیب ۱۵۱
- پاسخ اشکال شیخ اشراق ۱۵۲
- اشکال دیگر شیخ اشراق ۱۵۳
- بررسی اشکال شیخ ۱۵۳
- ۴ - ۲. برهان شیخ اشراق بر اساس مبانی خاص خود بر وحدت واجب تعالی ۱۵۴
- نقد و بررسی ملاصدرا بر برهان شیخ اشراق ۱۵۶
- بیان ملاصدرا در دفع شبهه ابی کمونه از هر دو طریق مشاء و اشراق ۱۵۷
- ۵ - ۲. تقریر ابن سینا از برهان ترکیب ۱۵۷
- بررسی ملاصدرا از تقریر ابن سینا ۱۶۰
- اشکالات ملاصدرا بر برهان ابن سینا ۱۶۰
- نقد و بررسی استاد مطهری از برهان ابن سینا ۱۶۱
- تقریر دیگری از ابن سینا در مورد برهان ترکیب ۱۶۲
- ملاصدرا برای وجه دوم محذورات دیگری ذکر می‌کند ۱۶۲
- ابن سینا برای واجب الوجود شق سوم نیز مطرح می‌کند ۱۶۳
- بررسی بیان ابن سینا ۱۶۳
- بررسی و نقد استاد مطهری از تقریر دوم ابن سینا از برهان ترکیب ۱۶۴
- ۶ - ۲. تقریر ملاصدرا از برهان ترکیب ۱۶۵
- امتیاز دو واجب الوجود مفروض سه شق دارد ۱۶۵

- اشکال استاد مطهری بر بیان ملاصدرا ۱۶۵
- شیخ اشراق شق چهارمی را مطرح می‌کند ۱۶۷
- بررسی کلی برهان ترکیب ۱۶۸
- فصل ششم: برهان فرجه** ۱۶۹
- ۱- تقریر برهان فرجه بر اساس حدیث امام صادق (ع) ۱۶۹
- ۲- تقریر ملاصدرا از برهان فرجه ۱۷۰
- ۳- فروض مختلف در برهان فرجه ۱۷۰
- ۴- بداهات برهان فرجه ۱۷۱
- ۵- بررسی برهان فرجه ۱۷۲
- فصل هفتم: شبهه ابن کمونه** ۱۷۳
- ۱- بحثی تاریخی ۱۷۳
- اشاره‌ای به ریشه تاریخی این شبهه ۱۷۳
- مبنی این شبهه بر اساس سخن ملاصدرا ۱۷۴
- جستجوی ریشه تاریخی شبهه در سخن شیخ اشراق ۱۷۴
- ۲- طرح شبهه ابن کمونه ۱۷۶
- طرح شبهه در بیان حاجی ۱۷۶
- مراد از عرضی و ذاتی در عبارت ابن کمونه ۱۷۷
- طرح شبهه در بیان ملاصدرا ۱۷۸
- حاجی حل این شبهه را بر فرقی دشوار دانسته است ۱۷۹
- ۳- پاسخ شبهه ابن کمونه ۱۸۰
- ۱- ۳، پاسخ شبهه بنابر اصالت وجود ۱۸۰

بیان ملاصدرا در پاسخ به شبهه ابن کمونه.....	۱۸۱
بیان حاجی در دفع شبهه.....	۱۸۱
۲- ۳. پاسخ شبهه ابن کمونه بنابر اصالت ماهیت.....	۱۸۲
پاسخ شبهه بر اساس قاعده (کل عرضی معلل).....	۱۸۲
بررسی این پاسخ.....	۱۸۲
بیان استاد مطهری در دفع شبهه ابن کمونه.....	۱۸۳
بررسی سخن استاد مطهری.....	۱۸۳
بیان ملاصدرا در دفع شبهه.....	۱۸۴
بیان لاهیجی در دفع شبهه.....	۱۸۵
بررسی سخن لاهیجی.....	۱۸۵
۳- ۳. پاسخ شبهه بنابر تبیین موجودات.....	۱۸۶
فصل هشتم: برهان عرشی ملاصدرا در اثبات توحید ذات.....	۱۸۷
۱- اهمیت برهان.....	۱۸۷
۲- مقدمات برهان.....	۱۸۷
۳- تقریر برهان.....	۱۸۹
فصل نهم: برهان صرف الوجود.....	۱۹۰
۱- تقریر شیخ اشراق از این برهان.....	۱۹۰
واجب الوجود بالذات صرف وجود است.....	۱۹۰
۲- تقریر ملاصدرا از این برهان.....	۱۹۱
۳- تقریر علامه طباطبائی از این برهان.....	۱۹۲
مقدمات برهان.....	۱۹۲

- ۴- دو نوع تقریر استاد مطهری از این برهان ۱۹۳
- تقریر اول ۱۹۳
- تقریر دوم ۱۹۴
- ۵- بررسی کلی برهان صرف الوجود ۱۹۵

بخش چهارم: توحید افعالی

- فصل اول: براهین متکلمین بر توحید افعالی ۱۹۹
- ۱- توحید در اصطلاح متکلمین ۱۹۹
- دو سنای توحید ۱۹۹
- بیان غزالی - معنای توحید ۲۰۰
- بیان قاضی عبدالجبار در مورد معنای توحید ۲۰۰
- قضیه‌ای که متکلمین در بحث توحید بر مقام اثبات آنند ۲۰۰
- معنای «اله»: ۲۰۱
- بیان باقلانی ۲۰۱
- خواص الوهیت ۲۰۱
- حقیقت توحید در اصطلاح متکلمین ۲۰۲
- ۲- برهان تمناع ۲۰۳
- ۱- ۲. تقریر برهان تمناع ۲۰۳
- شقوق مختلف این برهان ۲۰۳
- وجوه مختلف شق اول ۲۰۴
- بیان صاحب مقاصد در مورد شق اول ۲۰۵

۲۰۵	 شق دوم
۲۰۶	 بیان صاحب مواقف در مورد شق دوم
۲۰۶	 اشکالات وارد شده بر شق دوم
۲۰۸	 ۲-۲. نقد و بررسی جویی از برهان تمناع
۲۰۸	 اصول و مبانی برهان تمناع
۲۰۹	 محذورات تقریر معتزله از برهان تمناع
۲۱۰	 ۲-۳. تقریر ابن ابی عبد الجبار از برهان تمناع
۲۱۱	 دفع اشکالات وارد بر تقریر معتزله از برهان تمناع
۲۱۲	 ۳- تطبیق برهان تمناع بر آیاتی از قرآن کریم
۲۱۳	 ۳-۱. تقریر برهان از قرآن بر وحدت اله
۲۱۳	 اشکالات وارد بر این تقریر و پاسخ آنها
۲۱۵	 ۳-۲. بیان صاحب مقاصد در تطبیق برهان تمناع بر آیه قرآن
۲۱۶	 ۳-۳. تقریر برهان تمناع در حدیث فرج
۲۱۷	 ۳-۴. تقریر غزالی از برهان تمناع
۲۱۸	 ۳-۵. ابطال تعدد اله بر اساس وحدت مقدور
۲۱۹	 ۳-۶. تقریری دیگر از برهان تمناع
۲۱۹	 ۴- تقریر برهان نفی تعدد اله بر اساس وحدت مقدور
۲۲۰	 ۴-۱. مقدمات این برهان
۲۲۰	 ۴-۲. تبیین برهان
۲۲۱	 ۴-۳. بیان شیخ طوسی
۲۲۱	 ۴-۴. تقریر ملا صدرا، از برهان تمناع و تطبیق آن با آیه قرآن

- ۵ - ۴. تقریر علامه طباطبائی از برهان تمانع. ۲۲۳
- ۶ - ۴. تقریر استاد مطهری. ۲۲۴
- ۷ - ۴. بررسی کلی برهان تمانع. ۲۲۵
- ۵ - برهانی بر اساس بعثت انبیاء بر وحدانیت اله. ۲۲۶
- تقریر استاد مطهری. ۲۲۷
- مقدمات این برهان. ۲۲۸
- فصل دوم: براهین فلاسفه بر توحید افعالی. ۲۲۹
- ۱ - ا. دلالت ا. ربق وحدت عالم بر وحدت اله عالم. ۲۲۹
- ۱ - . مقدمات برهان. ۲۲۹
- الف - . اثبات عالم به این معنا که. ۲۲۹
- برهان کلی بر امتناع. ۲۲۹
- مقدمات برهان کلی بر امتناع. ۲۳۰
- نقد و بررسی مقدمات این برهان کلی. ۲۳۰
- برهان بر امتناع دو عالم بنابر فرض ا. دلالت عالم در نوع. ۲۳۱
- بیان ابن سینا بر امتناع دو عالم. ۲۳۱
- بیان ملاصدرا در امتناع دو عالم. ۲۳۲
- برهان امتناع دو عالم بنابر فرض توافق عناصر دو عالم در نوع. ۲۳۲
- بیان ارسطو. ۲۳۲
- بیان ابن سینا. ۲۳۳
- بیان حاجی. ۲۳۳
- نقد و بررسی براهین اثبات این مقدمه. ۲۳۴

ب - وحدت عالم یک وحدت طبیعی و شخصی است	۲۳۵
۱ - ۲. تقریر ملاصدرا از برهان وحدت اله عالم	۲۳۶
۱ - ۳. تقریر ملاصدرا بر تطبیق این برهان بر آیه قرآن	۲۳۷
۱ - ۴. تقریر حاجی بر وحدت اله عالم	۲۳۸
۱ - ۵. تقریر استاد مطهری از این برهان	۲۳۸
نقد و بررسی تقریر استاد مطهری	۲۴۰
۱ - ۱. تقریر علامه طباطبائی	۲۴۱
نقد و بررسی تقریر علامه طباطبائی	۲۴۳
۲ - لامؤثر فی الوجود الا الواجب تعالی	۲۴۳
نظرات مختلف در تفسیر این آیه و راه حل مشکل	۲۴۴
۱ - راه حل اشاعره	۲۴۴
اشکالات نظریه اشاعره	۲۴۵
اشکالات معتزله بر راه حل اشاعره	۲۴۵
۲ - راه حل معتزله	۲۴۶
اشکالات راه حل معتزله	۲۴۶
۳ - راه حل مشهور قدمای فلاسفه	۲۴۶
مؤیداتی بر نظریه مشهور قدمای فلاسفه	۲۴۷
بررسی	۲۴۷
بیان شیخ اشراق	۲۴۸
بررسی سخن شیخ اشراق	۲۴۸
بیان فخر رازی	۲۴۹

- ۲۴۹ استدلال صاحب تحصیل بر نظر مشهور
- ۲۵۰ اشکالات ملاصدرا بر استدلال صاحب تحصیل
- ۲۵۱ ۴- نتیجه نهایی راه حل فلاسفه و متکلمین شیعه امامیه

بخش پنجم: توحید صفاتی

- ۲۵۵ فصل اول
- ۲۵۵ بحثی تاریخی
- ۲۵۵ ریشه طرح بحث صفات خداوند
- ۲۵۵ جنبه‌های مختلف بحث صفات
- ۲۵۶ نظرات مختلف بر مورد صفات خداوند
- ۲۵۶ ۱- صفاتی
- ۲۵۷ ۲- نافیان صفات
- ۲۵۸ فصل دوم: کرامیه
- ۲۵۹ براهین حدوث صفات خداوند در بیان قائلان به آن
- ۲۶۰ دلایل نفی صفات حادث از واجب تعالی
- ۲۶۳ فصل سوم: اشاعره
- ۲۶۳ ۱- بحثی تاریخی
- ۲۶۴ نظر قدمای اشاعره در عدم مغایرت صفات با ذات واجب تعالی
- ۲۶۵ استدلال قدمای اشاعره بر عدم غیریت صفات با ذات
- ۲۶۵ نظر اشاعره متأخر در مغایرت صفات با ذات واجب تعالی
- ۲۶۵ نظریه باقلانی

بیان جوینی در مغایرت صفات با ذات واجب تعالی	۲۶۷
دلیل جوینی در اثبات احوال	۲۶۷
بررسی	۲۶۷
۲- براهین اشاعره بر زیادت صفات با ذات واجب تعالی	۲۶۸
۲-۱- برهان قدمای اشاعره	۲۶۸
اشکالات وارد بر این برهان	۲۶۹
۲-۲- براهینی فاسی بر محذورات عینیت صفات با ذات واجب تعالی	۲۷۰
اشکالات وارد بر این برهان	۲۷۲
پاسخ شارح مقاصد به این اشکال	۲۷۲
پاسخ به سخن تفتازانی	۲۷۲
۲-۳- دلایل نقلی	۲۷۳
بیان فخر رازی در مورد صفات خداوند	۲۷۴
نقد و بررسی سخن فخر رازی	۲۷۵
۳- بررسی کلی نظریه اشاعره	۲۷۵
۴- مشکل اشاعره	۲۷۷
فصل چهارم: معتزله	۲۷۸
۱- براهین معتزله بر نفی زیادت صفات قدیم بر ذات واجب تعالی	۲۷۸
برهان قاضی عبدالجبار	۲۷۹
پاسخ اشاعره	۲۸۰
بیان صاحب مقاصد	۲۸۰
بیان صاحب مواقف	۲۸۱

- ۲۸۱ پاسخ صاحب مواقف به این برهان.
- ۲۸۲ بررسی پاسخ صاحب مواقف.
- ۲۸۲ پاسخ اشاعره به این برهان.
- ۲۸۳ ۲- اختلاف معتزله درباره صفات واجب تعالی.
- ۲۸۳ ۱- ۲. نظر اکثریت معتزله.
- ۲۸۵ نقد و بررسی نظر اکثریت معتزله در مورد صفات.
- ۲۸۵ ۲- ۲. پیروان واصل بن عطاء.
- ۲۸۶ نقد بررسی این نظریه.
- ۲۸۶ ۳- نظریه احوال ابوهاشم.
- ۲۸۷ دلیل ابوهاشم علیه احوال.
- ۲۸۷ بررسی نظریه احوال ابوهاشم.
- ۲۸۸ محذورات نظریه احوال.
- ۲۸۹ ۴- ۲. نظر ابوالهدیل علاف.
- ۲۸۹ بررسی نظریه ابوالهدیل.
- ۲۹۰ دو نوع تفسیر مختلف از سخن ابوالهدیل علاف.
- ۲۹۰ بررسی منشأ اختلاف معتزله.
- ۲۹۱ ۳- مشکل معتزله در اثبات عینیت صفات یا ذات واجب تعالی.
- ۲۹۲ ۴- اشتراک و اختلاف معتزله با فلاسفه.
- ۲۹۵ فصل پنجم: شیعه.
- ۲۹۵ بیان شیخ مفید در نفی صفات زاید بر ذات واجب تعالی.
- ۲۹۶ بیان خواجه طوسی در نفی صفات زاید.

بیان علامه حلی در نفی زیادت صفات	۲۹۷
بیان فاضل مقداد	۲۹۸
دلیل لاهیجی بر نفی صفات زاید	۲۹۹
دلیل ابن میثم بر نفی صفات زاید	۲۹۹
دلیلی دیگر بر نفی صفات زاید	۳۰۰
بررسی	۳۰۰
فصل ششم: ارسفه	۳۰۱
۱- تقسیم‌بندی صفات در ارسفه	۳۰۱
۲- مراد از عینیت صفات با ذات	۳۰۳
بیان حاجی	۳۰۳
بیان ملاصدرا	۳۰۳
بیان علامه طباطبائی	۳۰۳
رابطه ذات واجب با صفات	۳۰۴
۳- براهین فلاسفه در نفی زیادت صفات واجب تعالی	۳۰۵
تقریر کندی	۳۰۵
تقریر ابن رشد	۳۰۶
۱- ۳. برهان مشهور فلاسفه در نفی زیادت صفات واجب تعالی	۳۰۶
تقریر شیخ اشراق از برهان مشهور	۳۰۷
اشکالات ملاصدرا بر تقریر قوم در نفی زیادت صفات واجب تعالی	۳۰۹
اشکالات وارد بر دلیل اختلاف فعل و قبول	۳۱۰
رفع اشکال	۳۱۱

- ۳۱۱ بررسی
- ۳۱۲ تقریر ابن سینا
- ۳۱۳ بررسی
- ۳۱۳ ۲-۳. روش خاص شیخ اشراق در نفی صفات زاید بر ذات
- ۳۱۴ طریق اجمالی
- ۳۱۵ طریق تفصیلی
- ۳۱۶ ۳-۳. بیان ملاصدرا در نفی زیادت صفات و عینیت آنها با ذات واجب تعالی
- ۳۱۷ ۳-۳. با این اثبات عینیت صفات با ذات واجب تعالی
- ۳۲۰ منابع و مآخذ

پیشگفتار

توحید زین را اساس همه ادیان آسمانی به خصوص دین اسلام را تشکیل می‌دهد و امام معارف و تعالیم آن اعم از عقاید و اخلاق و احکام بر آن اصل استوار است. توحید نخستین شعار پیام‌آوران الهی است. قرآن کریم، بعنوان تنها کتاب آسمانی با برانگیزنده‌ترین در آیاتی چند، این وحدت موضع پیامبران بزرگ خدا را در سوره‌های مختلف با آهنگ مشابه ترسیم می‌سازد و اعتقاد به توحید را اساسی‌ترین شعار پیغمبران الهی می‌شمرد که سخت‌ترین واکنشها را از طرف مخالفان در بر داشته است. بنابر این، دعوت به توحید در رأس برنامه‌های همه پیامبران الهی قرار داشته است.

در قرآن سرتاسر دعوت به خدای یگانه است و تنها گناهی را که قابل بخشش نمی‌داند، شرک به خداست: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ﴾. یا نر ما دون ذلک لمن یشاء^(۱) «براستی خدا هرکس را که به او شرک ورزد نخواهد بخشاید». سوای شرک هرکس را خواهد می‌بخشد. اهمیت توحید در اصل قرآنی «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» نیز بیان شده است. این اصل بارها در قرآن به عناوین مختلف تکرار شده است و یکی از شعارهای اصلی تمام مسلمانان است.

در کلام و فلسفه اسلامی نیز بحث توحید از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای

برخوردار است. توحید به منزله گوهر و روح اسلام دانسته شده که همانند آب در گیاه یا سلسله اعصاب در بدن، در تمام تعالیم آن جاری و ساری است. و همه معارف و عقاید اسلامی بر محور آن دور می‌زند. بنابراین، اهمیت این بحث و زیربنائی بودن آن نسبت به تعالیم اسلامی و همچنین جایگاه ویژه آن در کلام و فلسفه اسلامی، انگیزه‌ای شد تا بحث توحید را در کلام و فلسفه اسلامی مورد بررسی و تحقیق قرار دهیم.

فی‌سوفان الهی و متکلمان اسلامی از دیرزمان در مورد توحید بطور مستقل بحث نموده‌اند و براهینی در اثبات آن آورده‌اند. در این کتاب از براهین و دلایل که در فلسفه و کلام اسلامی برای اثبات توحید و یگانگی خداوند اقامه شده، بحث می‌شود و آن براهین با توجه به سیر تاریخی و منطقی آنها مورد بررسی و تمحیل قرار می‌گیرند.

مجموع این کتاب را به پنج بخش و هر بخش را به فصلهایی تقسیم کرده‌ایم که سعی شده هم بخش‌ها و هم اصول آنها در یک ترتیب منطقی قرار گیرد. در تنظیم براهین ابتدا تقریرات ساده که معمولاً در بین متکلمین و با مبانی کلامی طرح شده، آورده شده و سپس به تقریرات فلاسفه که با مبانی فلسفی بیان شده و نسبت به براهین کلامی استسکاه بیشتری دارند، پرداخته شده است؛ بگونه‌ای که سیر تاریخی و منطقی براهین نیز مشخص شود.

در بخش اول به طرح مبانی توحید نظری پرداخته‌ایم. در این بخش احکام موضوع و محمول قضیه تحقیق و بررسی شده است و همچنین اثبات توحید نظری و تعاریف مفاهیم آن بیان شده است. این بخش یک مقدمه طبیعی و منطقی نسبت به بخشهای دیگر است.

در بخش دوم دلایل نفی ترکیب ذات خداوند طرح شده و از این طریق احادیث ذات خداوند اثبات شده است و در نتیجه بساطت واجب تعالی ثابت

شده. این بخش نیز نسبت به توحید ذاتی و نفی کثرت از ذات خداوند جنبه مقدماتی دارد.

در بخش سوم به توحید ذات خداوند و نفی کثرت از ذات پرداخته شده و براهین اثبات توحید ذات مورد بررسی قرار گرفته و در پایان این بخش براهان صرف وجود که متقن‌ترین براهین است، با توجه به مبانی خاص ملاصدرا طرح شده است.

در بخش چهارم توحید افعالی مورد بحث قرار گرفته و براهین متکلمین و فلاسفه در اثبات آن آورده شده و مورد تطبیق قرار گرفته است.

در بخش پنجم، از توحید صفاتی طرح شده و نظرات مختلف متکلمین و فلاسفه در این رابطه مطرح شده است و مورد نقد و بررسی قرار گرفته و در این بخش دلایل اثبات عینیت صفات با ذات واجب تعالی آورده شده است و از این طریق توحید صفاتی اثبات شده است.

درباره طرح و بررسی براهین کلامی و فلسفی توحید نظری آثار زیادی انتشار نیافته است؛ نگارنده با اعتراف به اینکه کمترین اثر را در این مورد ارائه نداده است؛ امیدوار است که این نوشتار بعنوان اثری مسئول در زمینه توحید نظری (ذاتی، افعالی و صفاتی) در کلام و فلسفه اسلامی مفید و مؤثر بوده و گامی هرچند کوچک در جهت احیای اصل مهم توحید بعنوان زیربنای دین توحیدی به خصوص دین اسلام به شمار آید.